

TONYUKUK YAZITINDA BİRKAÇ DÜZELTME

SEMİH TEZCAN

Eski Türk yazıtları üzerine bugüne değin yapılmış olan çalışmaların ve metin yayınlarının yetersiz olduğunu kabul etmeliyiz. Bu yazıtlar üzerinde ilk çalışmaları yapanlar (V. Thomsen, W. Radloff, W. Bang vb.) konuyu büyük bir heyecanla ele alıp olağanüstü çaba göstererek birçok sorunu çözebilmişlerdi. Ancak XIX yüzyıl sonlarında türkoloji araştırmaları daha başlangıç çağını yaşamaktaydı. Karşılaştırma malzemesi oldukça sınırlıydı, eski metinlerin çoğu ortaya konmamış olduğu gibi yaşayan Türk dillerinin sözlükleri de yeterli değildi. Bu yüzden eski Türk yazıtları üzerine yapılan ilk çalışmalarda çözülemeyen, ya da yanlış çözümle verilen birçok sorun kalmıştır. Daha sonra yazıtlarla uğraşanlar yer yer düzeltmeler yapabilmişler ve yeni öneriler getirebilmişlerse de eski çalışmalardaki kimi yanlışları düzeltmemiş olduklarını görmekteyiz.

Bu durumu olağan saymak gerekir. Eski Türk yazıtlarından 50 yıl kadar önce okunabilmiş olan Eski Farsça yazıtlarda da - bunlarla uğraşan iranist ve indogermanistlerin sayısı eski Türk yazıtlarıyla uğraşan türkolog ve altayistlerin sayısından daha kabarık olduğu halde - karanlık noktalar kalmıştır¹. Son zamanlarda özellikle Elamca araştırmalarının gelişmesi sonucu bu karanlık noktalar giderilmeğe çalışılmaktadır².

Orhun yazıtları arasında en az anlaşılmış olanın Tonyukuk yazıtı olduğu kanısındayım. Bu yazıda yapmak istediğim düzeltmeler de bu yazıt üzerinedir.

Tonyukuk yazıtının yayınları ve bu yazıt üzerinde düzeltmeler yapanların yazıları için bkz. Sir Gerard Clauson: "Some notes on the inscription of Tonuquq" (*Studia Turcica*, ed. L. Ligeti, Budapest 1971, s. 125-132), s. 125.

¹ Bunlarla ilk uğraşan H. C. Rawlinson olmuş, 1836-1844 yılları arasında Behistan yazıtı üzerinde çalışmış, bu yazıtı ilk olarak 1846-51 yılları arasında *Journal of Royal Asiatic Society*'de yayınlamıştır.

² Bkz. örneğin: W. Hinz: "Neue Wege im Altpersischen", Privat-Vorabdruck aus der *Festschrift für Wolfgang Lentz*, Göttingen 1970.

Clauson da bu yazısında bazı düzeltme önerileri getirmektedir. Yazıtın Clauson'un yazısında gösterilmeyen yeni bir yayını G. Aydarov: *Yazık orhonskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti VIII veka* (Alma-ata 1971) başlıklı kitapta yer almaktadır (önemli bir düzeltme yoktur). Ayrıca bkz. G. Hazai: "Zu einer Stelle der Tonyukuk-Inschrift" (*Sprache, Geschichte und Kultur der altaischen Völker*, Berlin 1974, s. 265-269.)

To. 5. satır.

*yaγul*³ (*yaγ [γ]ul*³, *yvγγul*⁴ vb.) düzelt → *ayγul*

yaγmışı (*yaγmısi*³, *yvγmışı*⁴ vb.) düzelt → *ayvγması*

Şimdiye değin *yaγ-* 'katılmak, iltihak etmek' ya da *yvγ-* 'yığmak, toplamak' şeklinde bir köke bağlanmak istenen bu sözcüklerin şu nedenlerle önerdiğim şekilde okunmalarının daha doğru olacağı kamsındayım:

1) *yaγ-* 'katılmak, iltihak etmek' şeklinde bir fiil köküne ne eski metinlerde ne de yaşayan Türk dillerinde rastlanmaktadır.

2) Asıl anlamı 'söylemek' olan *ay-* fiil kökünün anlam genişlemesiyle 'akıl vermek, ne yapılacağını söylemek', hatta 'buyurmak, emretmek' yerine kullanılması pek doğaldır. Nitekim Tonyukuk yazıtında çok kez *ayγuçı* 'danışman, müsteşar' sözcüğü Tonyukuk için kullanılmış olduğu gibi Eski Uygurca metinlerde de *iş ayγuçı* 'akıl hocası, nasihat veren' bulunmaktadır (bkz. *DTS* 214). Ayrıca Türkiye Türkçesinde 'müşavere etmek, bir sorun üzerine birisinin düşüncesini sormak' anlamına kullanılan *danış-* fiilinin Azerbaycan Türkçesinde 'konuşmak, söylemek' anlamına gelmesi de aynı anlam genişlemesi için koşut bir örnektir.

3) Kül Tegin yazıtının güneybatı yüzünde geçen *ayvγma* sözcüğünün⁵ yazılışı ile To. 5. satırda şimdiye değin *yaγmışı* okunan sözcüğün yazılışı karşılaştırıldığında bu ikincisinin de *ayvγması* okunması gerektiği daha iyi anlaşılmaktadır. Kül Tegin yazıtında bu sözcüğün geçtiği yerde metin eksik olduğu için kesin bir anlam verilememektedir.

4) To. 5. satırın ilk sözcüğü olan *uduzuγma* ile önerdiğimiz *ayvγma* okuyuşu arasındaki koşutluk da göz önüne alınmalıdır. Bu tür koşutluklara yazıtlarda sık sık rastlanmaktadır.

³ Bkz. *GOT*, s. 249 (W 5).

⁴ Bkz. *EDPT* 897 a.

⁵ Bkz. *GOT*, s. 238.

To. yazıtında bu sözcüklerin geçtiği yeri ben şöyle anlamaktayım: (4. satır sonundan başlayarak) “Yedi yüz kişiye kumanda eden, büyüğü şad idi; ‘akıl ver’ dedi; akıl vereni ben Bilge Tonyukuk idim.” Burada *akıl vermek* yerine biraz anlam farkı ile *yol göster, tavsiyede bulun, ne yapılacağını söyle* karşılıkları da alınabilir.

Önermekte olduğumuz *ayyıl* ve *ayıyması* okuyuşlarını aynı anlamda Giraud’un da vermiş olduğunu gördük, bkz. René Giraud: *L’Inscription de Bain Tsokto* (Paris 1961) s. 70-71. Fakat onun önerileri değerlendirilmemiştir. Örneğin T. Tekin, *GrOT*’de bu okuyuşlara hiç yer vermemiştir.

To. 13. satır

*toplayalı*⁶ düzelt → *topulyalı*

*toplayuluq*⁶ düzelt → *topululuq*

Bu düzeltmeyi şu nedenlerle gerekli görmekteyim:

1) *topla-* ‘bir araya getirmek’ fiili için To. 13. satırdan başka Köktürkçede ve Eski Uygurcada hiç bir veri yoktur. Yalnız, Sir Gerard Clauson, *Irk Bitig*’de geçen bir sözcüğü *toplamak* fiiline bağlamak istemiştir.⁷ İlk önce, *Irk Bitig*’deki bu sözcüğün de *topla-* değil, *topul-* fiili olduğu üzerinde durmak istiyorum. Bunun için sözcüğün geçtiği yeri gözden geçirelim:

(V. Thomsen: *Samlede Afhandlinger*, 3. cilt, Kopenhagen 1922, s. 245⁸)
Irk Bitig 76-77 *ty at qudruqın tügüp tigrät yazıy qudı yadrat toquz qat üçürgün topulünça tärizün ter inça bilirlär yawlaq ol*⁹.

Önce birkaç not: *ty* ‘konur al, açık kestane renginden kızıla çalan at rengi’ ve *yazıy* (<*yaıız*) ‘kahverengi’ için bkz. Clauson, *UJb* 33, s. 224.

⁶ Bkz. *GrOT*, s. 250 (S 6).

⁷ Sir G. Clauson: “Notes on the *Irk Bitig*”, *UAIb* 33,1963, s. 218-225; s. 224: “The word *topu:u:luğ*, though correctly transcribed is clearly corrupt; the only plausible emendation is *topla:ğuluğ*.”

⁸ İlk yayını: V. Thomsen: “Dr. M. A. Stein’s MSS in Turkish ‘Runic’ script from Miran and Tun-huang”, *JRAS* 1912, s. 181-227; Türkçe çevirisi: H. N. Orkun: *Eski Türk Yazıtları*, 2. cilt, TDK İstanbul 1938, s. 71-93.

⁹ Bu cümleleri V. Thomsen şöyle anlamıştır: (*Sam. Afh.* 3. cilt, s. 245) “Let a spirited (?) horse run round after having tied its tail (into a knot). Throw a lazy (?) horse upon the ground, strap nine layers of thy rugs (upon it), and thus let it sweat strongly. Know ye this. This is bad”. Clauson’un çevirisi ise şudur: (*EDPT* 893b) “Tie up the roan horse’s tail and make it break wind. Make the bay (?) lie down, heap nine blankets on it and make it sweat.”

At kuyruğunun düğümlenmesi üzerine bilinenler için bkz. E. Esin: "The Horse in Turkic Art", *CAJ* 10, 1965, s. 167-227; s. 196 ve dev. Bu tümcedeki *tigrät* ve *yadrat*'in emir şekilleri olduğu kesin olmakla birlikte bence anlamları açık değildir. Clauson'un (dipnot 9'a bkz.) *tigrät*- için verdiği 'osurtmak', *yadrat*- için verdiği 'yere yatırmak' anlamları bence hiç de uygun değildir. *üçürgü* 'haşa, belleme, eyerin altına konulan örtü' için bkz. *EDPT* 31a (Clauson *öçürgü* okumaktadır). Eyer ve eyer altına konulan örtüler için E. Esin'in yukarıda adı geçen yazısı s. 199 ve devamına da bkz.¹⁰

Benim *topulyınça* olarak düzelttiğim sözcüğü Thomsen metinde *topu ul(u)γ (a)nça* olarak vermiş ve "Manuscript without separation, *topuulynça*., which must be three words?" şeklinde bir dipnot koymuştur. Clauson ise bu sözcüğü ısrarla *topla*- fiiline bağlamak istemiştir¹¹.

2) Önerdiğim *topul*- fiili ise Eski Uygurcada birçok veriyle bilinmektedir. Bu fiil üzerine R. R. Arat: *Eski Türk Şiiri* (TTK, Ankara 1965) adlı eserinde 10/57'ye ait notta (s. 363) bilgi vermiştir. Arat bu notunda *Eski Türk Şiiri*'nde geçen verileri bir araya getirmiş, *Divānū lugatī't-türk*'teki *topul*-, *toplun*-(I, 520; II, 119) fiillerini göstermiş, ayrıca *R III* 1229'daki Küerikçe *toptıq* 'delik', *toptın*- 'yırılmak, delikli olmak', *toptındır*- 'yırtmak, delik açmak' sözcüklerinin aynı kökten olduğunu belirtmiştir. Buraya Eski Uygurcadan ve Hakasçadan birkaç veri daha ekleyebiliriz: *DTS* 575 *topul*- (öt- ve ötkür- ile birlikte ikileme olarak kullanılmışı da gösterilmiştir; *Suv.* ve *Kutadgu Bilig*'ten örnekler verilmiştir); *Suv.* 42/18 *ötmüş topulmuş*; *BTT I*, s. 66 *topul*- "(geistig) durchdringen" (bu eserde s. 37'de D 170 için verilen nota da bkz.). Ayrıca bkz. *EDPT* 440 a *tupul*-¹². Hakasçada ise aynı kökten olduğunu tahmin etti-

¹⁰ *Divanü lugatī't-türk*'te (I, 102, 104) *içlik*, (III, 24) *yapı Tarama Sözlüğü* (III, TDK, Ankara 1967) 1594'te *eyrim*, *eğrim*, (V, TDK, Ankara 1971) 3783'te *teğelti*, *teğeltü*, (VI, TDK, Ankara 1974) 4766'da *yüne*, *Söz Derleme Dergisi* (I, TDK, İstanbul 1939) 351'de *çilik*, (III, TDK, İstanbul 1947) 1351'de *teyelti*, *Türkçe Sözlük* (6. baskı TDK, Ankara 1974) 774'te *teğelti* bu keçe örtü için kullanılan başka sözcüklerdir. *Divan*'daki *içlik* için ayrıca bkz. *EDPT* 26b. Anadolu'da tespit edilmiş olan *çilik* de bu sözcükle ilgili olmalıdır (metatez ile *içlik* > *çilik*); *yapı* için bkz. *EDPT* 873a.

¹¹ Bkz. (bu yazıda) dipnot 6, ayrıca *EDPT* 31a (*öçürgü* maddesi) "... *topu:luğ* (*sic*, obviously corrupt, ? read *toplağū:luk*) ve *EDPT* 440b (*topla*-).

¹² Clauson bu fiili *tupulyaq* 1. 'sancı, kolik', 2. 'türlü kokulu bitkilere verilen bir ad' sözcüğü ile birleştirmiş ve 'sancı' anlamına olan sözcüğün *TT VIII*'de (Brāhmī yazısı) ilk hecede *u* ile yazılmış olmasına bakarak *tupul*- okuyuşunu kabul etmiştir. Ancak Clauson'un Osmanlıca ve Kumanca *topalaq* 'toparlamak' sözcüğünü de aynı kökten göstermesi yanlıştır; bunlar *top* 'yemek' kökündendir. Öte yandan *tupulyaq* 'sancı' (Clauson'un düşündüğü gibi: 'devamlı olarak delen, delici ağrı') gerçekten *topul*- fiiliyle ilgili olabilir. Ancak bu fiili yeni lehçelerde *o* ile bulmamız fiilin Eski Türkçede birinci hecede *u* ile mi, yoksa *o* ile mi okunması konusunda tereddüt yaratmaktadır.

ğımız şu sözcükleri buluyoruz: *Ḥakassko-russkiy slovar'* (Moskva 1953), s. 229 *tobır-* 1. 'arasından geçmek', 2. '(ekin, ot) baş vermek, sürmek', *tobıra* 'bir uçtan bir uca, bir yandan bir yana'; belki *tobırγı* 'ağaçkakan' sözcüğü de aynı kökten türemiştir.

Eski Türkçe *topul-* sözcüğünün Mongolcada *toγol-* olarak bulunduğunu görüyoruz, J. E. Kowalewski: *Dictionnaire Mongol-Russe-Français* (Kazan, 1844-49) s. 1809 *toγol* - 'aller droit d'un endroit à un autre sans s'arrêter nulle part, venir jusqu'au bout, pénétrer, passer à travers'; s'accomplir'¹³.

Bütün bu sözcüklerin¹⁴ eski metinlerde henüz bulunmamış olan ve yeni lehçelerde de yaşamayan **top-* 'delmek, arasından geçmek' şeklinde bir kökten geldiği oldukça kesin görünmektedir.

İrk Bitig 76-77'deki *topulγınça* şeklinin açıkladığımız bu fiil köküne -*γınça* konverbinin eklenmesiyle oluştuğunu belirtelim (bu konverb için bkz. *ATG* § 236). Bu açıklamalardan sonra İrk Bitig 76-77'nin çevirisini şöyle yapabiliriz:

"Konur al atı kuyruğunu düğümleyip *tigret*(?), yağız atı aşağıya *yadrat*(?) dokuz kat teğeltin delininceye kadar terlesin (= koşsun)" der. Böylece bilin, kötüdür.

Şimdi de To. 13. satıra dönelim ve orada *topul* - fiilinin geçtiği yeri gözden geçirelim:

yuyqa ärkli topulγalı uçuz ärmiş
yinçgä ärkli üzgäli uçuz [ärmiş]
yuyqa qalın bolsar topulγuluq alp ärmiş
*yinçgä yoγun bolsar üzgölük alp ärmiş*¹⁵

¹³ Türkçede iki vokal arasındaki *p* sesinin Mongolcada *γ*'ye dönüşmesi için krş. Tü. *qopus* → Mo. *qoyur*; bunun için bkz. G. Doerfer: *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen* (Wiesbaden 1963-67) 314 ve 1546. maddeler.

¹⁴ Eski Uygurcada ayrıca *topul-* 'fırlayıp ayağa kalkmak, birinin üstüne atılmak' anlamına bir fiil vardır (bkz. *BTT III*, s. 102 ve s. 37'de 221. satır için verilen not), bu fiili aynı şekilde ve aynı anlamda Türkmencede de bulmaktayız (bkz. *Türkmen Dilinin Sözlüğü*, Aşgabat 1962, s. 655). T. Tekin, *GrOT* s. 384'te *topul-* 'saldırmak, üzerine atılmak' anlamına bir fiil göstermişse de gösterdiği yer (*Küli Çor*, doğu yüz 7. satır) daha sonra Hamilton tarafından büsbütün başka biçimde (*at ufulu* olarak) okunmuş ve anlamlandırılmıştır; bkz. J. Hamilton: "*Opla- /yopla-uf- /yuf-* et autres formes semblables en Turc ancien", *AOH* 28, 1974, s. 111-117; özellikle s. 115.

Ayrıca Halaççada *teplik* 'delik' sözcüğü vardır. Ancak ön sıradan oluşu bu sözcüğü doğrudan doğruya *topul-* ile karşılaştırmamıza olanak vermiyor.

¹⁵ Bu altalta sıralayış ile bu cümleler arasında alliterasyon olduğu savını öne sürmek niyetinde değilim. Bu düzenleme yalnızca cümleler arasındaki koşutluğu daha iyi gösterebilmek için yapılmıştır. İkinci cümleye *ärmiş* eklemesi de yalnızca koşutluğu daha iyi belirtebilmek için

Bence bu tümceler şöyle anlaşılmalıdır:

“(Yüzey olarak) ince olanın delinmesi kolay imiş.
 (Hat olarak) ince olanın kırılması kolay imiş,
 (Yüzey olarak) ince olan kalınlaşırsa delinmesi zor imiş,
 (Hat olarak) ince olan kalınlaşırsa kırılması zor imiş.”

Görüldüğü gibi yaptığımız düzeltmeyle *topulçalı* : *üzgâli* ve *topulçuluk* : *üzgünlük* gerek biçim , gerekse anlam yönünden tam bir koşutluk göstermektedir. Oysa eski okuyuşla (*toplayalı*, *toplayuluk*) anlam yönünden koşutluk elde edilememektedir.

3) Anlam yönünden *topul-* fiilinin bu tümcelere *topla-* fiilinden çok daha uygun düştüğü açıktır. Burada tam bir atasözü ile değilse de bir özsözle (aphorismus) karşı karşı karşıya bulunduğumuz belli olmaktadır. Aynı düşüncenin başka anlatımları için şu örnekleri de gösterebiliriz: *Mongolların Gizli Tarihi* 19-22. paragraflarda¹⁶ Alan-ho'a'nın beş oğluna ilk önce birer ok verip bu okları kırmalarını istediği, çocukların bunları kırabildiği, sonra birbirine bağlanmış beş ok verip kırmalarını söylediğinde ise hiçbirinin bunu başaramadığı anlatılmaktadır. Bunun üzerine anneleri şöyle der: “Siz benim beş oğlum! Sizler benim bir tek vücudumdan doğdunuz. Eğer şu beş ok gibi ayrı ayrı kalırsanız, herhangi birisi tarafından kolayca kırılırsınız. Fakat bir demet halinde bağlanmış beş ok gibi topluca kalırsanız herhangi birisi size bir şey yapabilir mi?”.

Şu Anadolu atasözünde de aynı düşüncenin ters yönden dile getirildiğini görmekteyiz:

Kalın (~ yoğun) incelene kadar ince üzülür. (Ö. A. Aksoy: *Atasözleri ve Deyimler*, TDK, Ankara 1965, s. 114, Nr. 1000)

Yoğun incelince ince üzülür. (*Tarama Sözlüğü VI*, TDK, Ankara 1972, s. 4631).

To. 11. satır ve 33. satır.

yân, yan → düzelt *eyin*, (~ *eyin*?)

dir. Gerçekte bu sözcüğün yazılmamış olması doğaldır. Bugün Türkiye Türkçesinde de aynı tür kısaltmalar sık sık yapılmaktadır.

ârikli için (*âriqli* yerine, *âr-* fiilinden *-ogli* ile partisip ‘olan’) bkz. *ATG* § 111; T. Tekin her yerde *ârkli* okumuştur, bkz. *GROT*, s. 329; Clauson *EDPT* 32a’da *ârkâli* okumak istemektedir ki bu büsbütün yanlıştır.

¹⁶ Erich Haenisch: *Die Geheime Geschichte der Mongolen* (2. baskı: Leipzig 1948), s. 3. Türkçe çevirisi: *Moğolların Gizli Tarihi* (TTkK, Ankara 1948; A. Temir çevirmiştir).

Bu düzeltme gerçekte A. v. Gabain tarafından daha *ATG*'in ilk baskısında (Leipzig 1941) yapılmıştır (bkz. *ATG* §§ 234, 296). Fakat daha sonra yayınlanmış olan çalışmalarda v. Gabain'in bu düzeltmesinin dikkati alınmamış olması (örneğin T. Tekin'in *GrOT*'inde ve G. Hazai: "Zu einer Stelle der Tonyukuk-Inschrift", *Sprache Geshichte und Kultur der altaischen Völker*, Berlin 1974, adlı makalede) burada tekrarlamamıza sebep olmuştur.

Bir edat olarak 'yönünden, yönünde' anlamını veren *yän*, *yan* okunmuş sözcüğün *yän* 'yan, taraf' ile hiç bir ilgisi yoktur.¹⁷ *yän* şeklinde bir sözcük ise ne eski ne de yeni lehçelerde bulunmaktadır. Buna karşılık *eyin* 'takip ederek, dolayısıyla, uygun olarak' sözcüğü¹⁸ Eski Uygurcadan pek çok veri ile bilinmektedir (bkz. *DTS* s. 205, *ATG* s. 340). Bu sözcük *ey-* 'takip etmek, tabi kılmak' fiilinden *-n* konverbi ile türemiş ve edat olarak kullanılmıştır (bkz. *ATG* §§ 234, 296).¹⁹

Köktürk yazısında sözbaşındaki *i/ı* sesini gösteren işaretin (bu aynı zamanda *e*'yi gösteren işarettir) yazılmadığı bazı örnekler vardır (bunlar için bkz. *GrOT*, s. 31, madde 12211.3°), *eyin* de bunlara katılmaktadır.

Bu sözcüğün To. 11. satırda ince sıradan sözcüklerden sonra y^2n^2 , kalın sıradan olan bir sözcükten sonra ise y^1n^1 (33. satırda da kalın sıradan başka bir sözcükle aynı şekilde) olarak yazılmış olması bu edatın ince ve kalın sıradan iki varyantının olduğu izlenimini vermektedir. Koşut bir durumu *yan-* 'dönmek' fiilinden *a-* konverbi ile türemiş olan *yana* 'tekrar' edatında bulmaktayız. *TT X*, 17 ve 358. satırlarda geçen *yänä ök* şekilleri bu edatın hem kalın hem ince sıraya göre iki varyantının olduğunu ortaya koymaktadır. Her iki sözcükte de *y* sesinin palatalleştirici etkisi olduğu tahmin edilebilir.

To. 20 ve 21. satırlar

*qaçan (n)ärη*²⁰ → düzelt *qaç närη*

Daha önceki bazı yayınlarda *qaç närη* olarak doğru okunmuş olan sözcükleri T. Tekin *qaçan närη* için bir eksik yazılış kabul etmek istemiştir. Oysa *qaç närη* Eski Uygurcada bulunmaktadır, bkz. P. Zieme: "Drevnetjurskij slovar"

¹⁷ *yän* sözcüğü Türkmencede ve Halaççada uzun vokal iledir.

¹⁸ *TT VIII*'e göre *e* ile, eskiden *iyin* olarak çevriyazısı yapıldı.

¹⁹ Clauson bunun Hotan Sakacasındaki *ini* edatından ödünçleme olduğunu ve v. Gabain'in gösterdiği *iy-* fiilinin hipotetik olduğunu ileri sürmüştür, bkz. *EPDT* 274. Ancak bu iddialarının doğru olduğunu sanmıyorum. Gabain'in *iy-* olarak okuduğu sözcüğü Clauson sözlüğüne *iy-* olarak almıştır: *EDPT* 266b, ayrıca bkz. *EDPT* 275 *iyin-*.

²⁰ *GrOT*, s. 250 (E3, E4).

(tanıtma) *CAJ* 14, 1970, s. 228-236; s. 233'de *qaç nāη* 'niemals' verilmektedir. To. yazıtında ise 'her ne zaman olsa, er veya geç' anlamınadır.

To. 52. satır

işig küçüg bertim ök → işig küçüg äbirtim ök

Eski okuyuşuyla hiçbir uygun anlam çıkarılamamaktadır. Bu yüzden hep yakıştırama ve zorlamayla çevrilmiştir. Oysa Türkiye Türkçesindeki *iş çevirmek*²¹, *devlet çarkını döndürmek*, ve Osmanlıca *tedvir etmek*²² "yönetmek" deyimlerini karşılaştırdığımızda To. yazıtında da *bertim* yerine *äbirtim* okunması gerektiği açıkça ortaya çıkmaktadır. Yeni okuyuşla cümleyi "(devlet) işlerini idare ettim" olarak anlamlandırıyoruz.

Öteki yazıtlarda da şimdiye değin *işig küçüg bir-*, *işig bir-* diye okunmuş olan deyim *işig küçüg äbir-*, *işig äbir-* (veya *b*'nin aynı zamanda *v* değerinde olduğu kabul edilerek *ävir-*) biçiminde düzeltilmelidir. Örneğin Kül Tegin, doğu yüz 8: *älig yıl işig küçüg äbirmiş* "elli yıl işi gücü yönetmiş", doğu yüz 9 *nä qağanqa işig küçüg äbirür män* "Hangi kağan için işi gücü yönetiyorum", doğu yüz 10 *bunça işig küçüg äbirtügürü saqınmatı türk bodun ölüräyin uruysıratayın ter ärmüş* "bunca işi gücü yönettiğini düşünmeksizin Türk halkını öldüreyim, neslini kurtayım der imiş". Ongin 5 *qañım ... täñrikän eyin anta yorımüş işig küçüg äbirmiş (ärti)* "babam ... Tengriken'i izleyerek oraya gitmiş, işi gücü yönetmişti", Ongin 6 *täñrikänkä işig äbirtir teyin yarlıqamış* "Tengriken'e 'iş (devlet işlerini) düzenlettirin' diye buyurmuş". Moyun Çur 17 *yiçä işig küçüg äbirgil tedim* "Yine 'iş gücü yönet' dedim".

KISALTMALAR

ATG = A. von Gabain: *Alttürkische Grammatik*, 3. baskı: Wiesbaden 1974.
BTT I = G. Hazai und P. Zieme: *Fragmente der uigurischen Version des "Jin'gangjing mit den Gāthās des Meisters Fu"*, *Berliner Turfantexte I*, DAW, Berlin 1971.

²¹ Meydan Larousse, c. 3, s. 206b *çevirmek* "yönetmek" (orada verilen örnek:) Hükümetteki işlerin hepsini eli kalem tutan iki kişi bile çevirir dersin. (Sabahattin Ali). Ayrıca bkz. Tarama Sözlüğü (TDK Ankara 1965) c. II, s. 874 *çevirmek* "idare etmek".

²² Meydan Larousse, c. 12, s. 5a *tedvir etmek* "yönetmek" (orada verilen örnek:) Her devletin amurunu tedvir eden şahıs ve şahıslar meydandadır. (Atatürk.)

- BTT III = S. Tezcan: *Das uigurische Insadi-Sūtra, Berliner Turfantexte III*, DAW, Berlin 1974.
- DTS = V. M. Nadelyaev ve başkaları: *Drevnetyurkskiy slovar'*, Leningrad 1969.
- EDPT = Sir Gerard Clauson: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.
- GrOT = T. Tekin: *A Grammar of Orkhon Turkic*, Indiana University Publication, Uralic and Altaic Series 69, Bloomington 1968.
- R = W. Radloff: *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, Sanktpeterburg 1893-1911. 4. cilt.
- Sam. Afh. = V. Thomsen: *Samlede Afhandlinger*, 3. cilt: Kopenhagen 1922.
- Suv. = W. Radloff, S.E. Malov: *Suvarṇaprabhāsa Bibliotheca Buddhica XVII*, Sanktpeterburg 1913 (metin).
- To. = Tonyukuk, Tonyukuk yazıtı (= Ban Tsokto yazıtı).
- TT VIII = A. von Gabain: *Türkische Turfantexte VIII*, DAW, Berlin 1954.
- TT X = A. Von Gabain: *Türkische Turfantexte X, das Avadāna des Dämons Ātavaka*, DAW, Berlin 1959.